

Mewlîdê Ehmedê Xasî De Nûrê Muhammedî¹

Ahmed Hasi'nin Mevlidinde Nûr-u Muhammedî

Muhammadian Light in the Mevlid of Ahmed Khasi

İbrahim DAĞILMA

İbrahim DAĞILMA	İbrahim DAĞILMA https://orcid.org/0000-0001-6521-119X idadilma@bingol.edu.tr Dr. Bingö University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Zazaki Language and Literature, Bingöl, Türkiye
Jêgir Citation Atf	Dağılma, İ. (2024). <i>Mewlîdê Ehmedê Xasî De Nûrê Muhammedî</i> , <i>The Journal of Mesopotamian Studies</i> (16), 26-47 DOI: https://doi.org/10.35859/jms.2024.1387888 .
Dîroka Şandinê Submission Date Geliş tarihi	08.01.2023
Dîroka Qebûlê Acceptance Date Kabul Tarihi	11.03.2024
Dîroka Weşandinê Publication Date Yayın tarihi	30.03.2024
Cureyê Gotarê Article Type Makale Türü	Gotara vekolînê Research article Araştırma makalesi
Hakemî Peer-Review Hakemlik	Cot Nenas – Du ji derve Double anonymized - Two External Çift Taraflı Kör Hakemlik – İki hakem
Beyana Etîk Ethical Statement Etik Beyanı	Hatîye beyankirin ku di pêkanîn û nivîsîna vê xebatê de hemû rêzikên zanistî û etîk hatine şopandin û hemû çavkanî bi awayekî têkûz hatine referanskirin <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i> Bu çalışma yapılırken ve yazılırken bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıfta bulunulduğu beyan edilir.
Kontrola İntihalê Plagiarism Checks Benzerlik Kontrolü	Belê – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i> Evet – iThenticate
Nakokiyên Berjewendîyan Conflicts of Interest Çıkar Çatışması	Di gotarê de di navbera nivîskar û ti alîyên din nakokîya berjewendîyê tune ye. <i>There is no conflict of interest between the author and any parties in the article.</i> Yazar ile makalede yer alan taraflar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
Alîkarîya Darayî Grant Support Maddi Destek	Nivîskar beyan dike ku wan wî ji bo vê vekolînê ti fonên derveyî wernegirtine. <i>The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.</i> Yazar(lar), bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul etmektedirler.
Mafê Telifê & Destûr Copyright & License Telif Hakkı & Lisanslama	Nivîskar li jer lîsansa CC BY-NC 4.0 mafê xwe yê li ser xebata xwe diparêzin. <i>Authors publishing in the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.</i> Dergide yayın yapan yazarlar, CC BY-NC 4.0 kapsamında lisanslanan çalışmalarının telif haklarını saklı tutarlar.

1 **Editöryal not:** Bu yazıda kullanılan alfabe Editör Kurulunun kararı ile değiştirilmiş ve dergimizin standard kabul ettiği alfabe kullanılmıştır. Fakat yazarın Arap alfabesinden Latin alfabesine yaptığı transkribe metinler değiştirilmemiştir.

Editorial note: The alphabet used in this article has been changed with the decision of the Editorial Board and the standard alphabet accepted by our journal has been used. However, the author's transcription from Arabic to Latin alphabet has not been changed.

KILMVATE

Binê sernuşteyê edebîyatê klasîkî de ê eserê ke behsê Hz. Pêxemberî kenî, heyatê ey anî zıwan û ey wesifnenî mîyanê eseranê manzum û mensuran de tewr zaf î. Ma eşkenî verê cû mewlîdan û dima zey naat, siyer, hîlye, çewres hedîs, mîracname û Muhammediyye zaf tewiran mîyanê inî eseran de bihesibnê. Zey musulmananê bînan şairanê zazayan zî seba ramotişê heskerdişê xoyê Hz. Muhemmedî û qîmet dayîşê ey eserî nuştî. Heyatê Hz. Muhemmedî de zaf hedîseyî ecayîbî û mucîzeyî qewimîyayî. İnan ra yew zî a mucîzeyî nûrîya ke bi nûrê Muhemmedî yena zanayîş. Goreyê rîwayetan, ino nûr verê cû çareyê Hz. Âdemî de asayo. Dima pêxemberî ra pêxemberî vîyarto û peynî de ameyo resayo Hz. Muhemmedî. Ino nûr, elamet û salîqdarê pêxembertîya Muhemmedî yo. Derheqê estîya nûrî de yew mineqeşa çin a; labelê senînîya nûrî ser a rîwayetî yewbînan ra cîya yî. Metaforê nûrî, zey edebîyatane klasîkanê şaranê bînan edebîyatê klasîkê Zazakî de zî ca girewto. Edebîyato klasîk ê Zazakî de esero verên mewlîdê Ehmedê Xasî yo. Zey mewlîdanê bînan nê mewlîdî de zî mewzuyê nûrê Muhemmedî ca geno. Ina xebate, mewlîdê Ehmedê Xasî sera virazîyaya ke ino mewlîd mîyanê edebîyato klasîk ê zazakî de ca geno. Xebate, xebatêka sînorin a. Ay ra semedê tesbîtkerdişê metaforê nûrî û nûrê Muhemmedî yo ke mewlîdê Ehmedê Xasî de ca gênî virazîyaya.

Kilîçekuyî: Pêxember, Nûr, Nûrê Pêxemberî, Mewlîd, Hz. Muhemmed

ÖZ

Klasik edebiyat başlığında kaleme alınan manzum ve mensur eserler içerisinde Hz. Peygamber'i anlatan, onun hayatını işleyen ve onu methetmek için yazılan eserler oldukça fazladır. Mevlitler başta olmak üzere naat, siyer, hilye, kırk hadis, miracname ve Muhammediyye gibi pek çok tür bu eserler arasında zikredilebilir. Diğer Müslümanlar gibi Zaza şairler de Hz. Peygamber'e olan sevgisini ve ona verdikleri değeri göstermek için eserler kaleme almışlar. Hz. Peygamber'in hayatında birçok olağanüstü olay ve mucize gerçekleşmiştir. Bunlardan biri Nûr-u Muhammed-i nûr olarak bilinen nûr mucizesidir. Rivayetlere göre bu nûr, ilk önce Hz. Âdem'in alnında görülmüştür. Sonra peygamberden peygambere intikal etmiş ve en sonunda Hz. Muhammed'e (sas) ulaşmıştır. Bu nûr, Muhammed'in peygamberliğinin alameti ve habercisidir. Varlığı hususunda bir tartışma olmayan bu nûrun niteliği hakkında gelen rivayetler birbirinden farklıdır. Nûr metaforu, diğer klasik edebiyatlarda olduğu gibi Zazaca klasik edebiyatta da konu olarak ele alınmıştır. Zazaca klasik edebiyatta yazılan ilk eser, Molla Ehmedê Xasî tarafından yazılan mevlittir. Diğer mevlitler gibi bu mevlitte de nûr-u Muhammedî konusu yer alır. Bu çalışma, Zazaca klasik edebiyatı içinde yer alan Ahmed Hasi'nin mevlidi üzerine yapılmıştır. Çalışma, nûr kavramı ile sınırlı bir çalışma olduğu için Ahmed Hasi'nin mevlidindeki nûr metaforu ve nûr-u Muhammedî'yi tespit etmek amaçlı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nûr, Peygamber, Peygamberlik Nûru, Mevlid, Hz. Muhammed.

ABSTRACT

Among the poetic and prose works written under the title of classical literature, there are many works that describe the Prophet Muhammad, deal with his life, and are written to praise him. Many genres such as Mevlids, naat, siyer (biography), hilye, forty hadiths, miracname and Muhammediyye can be listed among these works. Like other Muslims, Zaza poets wrote works to show their love for Prophet Muhammad and the value they gave him. Many extraordinary events/miracles took place in the life of Prophet Muhammad. One of these is the light miracle known as Muhammadian Light. According to narrations, this light was first seen on the forehead of Prophet Adam. Then it passed from one prophet to another and finally reached the Prophet Muhammad (pbuh). This light is the sign and message of Muhammad's prophethood. The narrations about the nature of this light, whose existence is not in dispute, differ from each other. The metaphor of light has been discussed as a subject in

classical literature in the Zaza language, as in other classical literature. The first work in Zaza classical literature is the mevlid written by Molla Ahmed Khasi. Like other mevlids, this also includes the subject of Muhammadian light. This study was conducted on the Mevlid of Ahmed Khasi, which is among the classical literature of Zaza Language. Since the study is limited to the concept of light, it was conducted to identify the light metaphor and Muhammadian Light in Ahmed Khasi's mevlid.

Keywords: Light, Prophet, Light of Prophethood, Mewlid, Prophet Muhammad.

Destpêk

Mufesîran û mutasawifan dewrê verênî ra roşnîya ayetan û hedîsan de nûrê Muhemmedî ra behs kerdo û derheqê ino xisusî de sey eseranê xo yê sîyer, tebaqat, tarîx, mewlîd û eqaidnameyan de melumatî dayî. Goreyê sofîyan nûrê Muhemmedî hetê xulqkedişî/viraştişî ra mîyanê mexluqatan (esteyan) de çîyo verên o. Seba inay dînan, mezheban, îlman û kulturane çîyayan de derheqê esteyo (mexluq) verênî de fikirî erzîyayî werte û çîyî ameyê vatiş. Zey Muhyeddînê 'Erebî, İmâm-î Rabbânî (Demîrcî, 1997: 179) û Ehmedê Xasî zaf alimî vanî, çîyo/esteyo ke tewr verê xelq bîyo nûrê Muhemmedî yo. Mexluqatî bînî hema newe ino nûr ra xelq bîyî û virazîyayî. Qelem, 'erş, feza, aqıl, ruh, vaş û heywan çî est o û çin o her çî bi wesîleya ino nûrî payîdar bîyo.

Qey ino mexluqo (esteyo) verên nûrê Muhemmedî bi yewna vate ruhê Muhemmedî û heqîqetê Muhemmedî name bîyo (Kiliç, 2009: 144-147). Zaf alimî derheqê mexluqan (esteyan) û derenceya xulqbîyîşê înan melumatan danî. Hina zaf alimî tesawufî, mewzuyê Wucud (çîyo ke est o) de menaya heqîqê de Homayî qebul kenî. Goreyê înan, inî esteyî (mexluqî) bînî tezahurî yî. Tezahurê (asayîşî) Esteyî (El-Wucud) de derenca ra derenca wehdet (yewî) ra hetê kesret herikîyeno. "We îlallahî turce'ul umûr / her çî gure (çî) est o ageyreno Homayî." (Çolîg, 2014: 'Al-î İmran 3/109). Goreyê ina ayete este (mexluq) peynî de kesret (zaf) ra hetê wehdet (yewî) herikîyeno. Derenceya viraştişê esteyan a verên de tezahurê estîya Heqqî (Homayî) ra vanî "te'ayyuno (asayîşo) verên. Nûro verên heqîqeto verên o û ino heqîqet bi halê wehdet de tecelîyê nameyê zatê Ellahî yo. Ino nûr zî, nûrê Pêxemberî yo. Famkerdişê mewzuyê nûrê Muhemmedî bi zanayîşê mefhumê nûrî beno. Gereka kelîmeyê nûrî Qur'an û hedîs de senî vîyerîyayo û kamcîn manayan de şuxulîyayo, kamcîn esteyî bi 'nûr' name bîyî, tekîliya nûrî û pêxemberî senî yew çarçewa de ca gêno bêro zanayîş (Çelîk, 2004: 144-146). Eger fikrê nûrê Muhemmedî menaya xo ra Nûrê Muhemmedî biqerifiyo, bîyero durfinayîş û sey yew mewzuyo newe biercînîyo heqîqet nêkuweno werte.

Mefhumê nûr Qur'ano Kerîm de bi manayanê çîyayan hem qey Homayî hem zî qey tikê mexluqatan (esteyan) şuxulîyayo (Çelîk, 1999: 149-155). Qur'ano Kerîm de nameyê sureya 24. 'en-Nûr' o û ina sure de ayeta 35. nameyê zatê Homayî rê îzafê bîyo. Ina çarçewa de gereka inî di çîyan ma xo vîra mekerê: Tecelîya nameyanê Homayî ê mexluqatanê bînan de bi çend nameyan beno; la însanî de ino tecelî (asayîş) bi heme nameyan beno. Ino xisus, sureya Beqara ayeta 31. de vîyareno. Xisuso dîyin O Homayo ke nûrê ezmanan û erdî yo nûrê ey heme mexluqatan de tecelî keno/ aseno (Çelîk, 1999: 149-155). Inî wîrdî xisusan ra ina netîce vecîyena. Bi heme nameyanê İlahîyan tecelîya kamil Pêxemberî ma Hz. Muhemmedî de bena; çunkî hedîsan gore "Meqamê ey meqamê heme însanan ra berz o.", "Qata Homayî de mîyanê însananê verênan de û peyênan de zî tewr qîmetdar o." (İyâz, 2012: 196-198) û inay ra wet tewr xeyrinê heme mexluqatan o.

Eger ma hokê nûr ra krîfîkê mewzu bikerê, hetê tecelîya nûrê İlahî ra Pêxember wayirê nûrê tewr girdî yo. Muhemmed aleyhî selam, qey heme aleman wesîleyê rehmetî yo (Çolîg, 2014: Enbiya 21/107). Inî sebebî ra bînatîyê nûrê Muhemmedî û heme mexluqatan de yew tekîlî est a. Goreyê alimanê İslâmî yê verênan ra Muqâtil lacê Silemanî (w. 150/767) 'mîsalê nûrê Homayî' ra meqsed 'nûrê Muhemmedî' yo (Akkaya, 2012: 180-202). Reyna zey Taberî (w. 310/923) û Râzî (w. 606/1210)

tikê mufesîrî tefsîrê ayetî cêrîn de vanî: “Nûr ra meqsed Muhemmed aleyhî selam o.” (et-Taberî, 2003: 264; er-Râzî, 1988: 548).

“Ya ehlê kitabî! Raşt a Resulê ma şîma rî ameyo kî ê çîyî kî şîma kitab ra vetî, înan şîma rî keno eşkera (vano) û zaf çîyanê şîma zî efu keno (nîvano). Bîşek şîma rî Homayî ra yo nûr û yo kitabo zelal ameyo.” (Çolîg, 2014: Maîde 5/15).

Hedîsan de zî derheqê mewzuyê nûrê Muhemmedî de sey hedîsanê cêrênan melumatî est î: “Âdem hema benateyê ruh û cesed de bi ez (o wext) pêxember bîya.” (Yildirim, 2001: 193-207). “Ez xulqkerdîş de verênê nebîyan (pêxemberan) o û hetê şîrawitîşî ra peyin (ê înan) o.” (Akkaya, 2012: 180-202).

“Ez, viraştîşê Hz. Âdemî ra di çarês hezar serre verê cû huzurê Homayî de yew nûr bîya. Ino nûr, Cenabê Heqqî tesbîh kerdêne, meleketan zî bi tesbîhê ey Homayî teşbîh kerdêne. Homayî, wext Hz. Âdem viraşt ino nûr eşt sulbê (neslê) ey... Homayî ez sulbê (neslê) lacanê Âdemî ra şîrawit rîyê erdî. Dima ez eşta sulbê Nuhî, ey ra dima ez eşta sulbê İbrahîmî. Hina hina Homayî her tim ez sulbanê esîlan û hemleyanê pakan ra ez çarnawa...” (Ay, 2010: 77-120)

Mewzuyê nûrê Muhemmedî û heqîqetê Muhemmedî de îzahetî tewr verênî Câfer es-Sâdiqî (w. 148/765), Zunnûn el-Misrî (w. 245/859 [?]) û “Ebdullah et- Tusterîyî (w. 283/896) viraştî (Çift, 2004: 144-146). Goreyê Câfer es-Sâdiqî kelîmeya herfê muqata ‘nûn’ ê ayeta verên ê Sureya Qelem nîşanê nûrê Muhemmedî ya û ey ayeta 4. de kelîmeya ‘xuluq’ menaya ‘nûr’ de tefsîr kerda (Akkaya, 2012: 180-202). Sehl lacê Abdullah et-Tusterî tefsîrê ayeta 31. ê sureya ‘Al-î İmran vano: “Nûrê pêxemberan, alemanê bînan, dinya û axîretî nûrê ey ra yo. Kam heskerdîşo heqîqî wazeno wa ey dima şîyero.” (et-Tüsterî, 2002:27). Goreyê Hallacê Mansurî ‘Nûrî pêxembertî, nûrê Hz. Muhemmedî ra vecîyaya werte û inî nûrî pê nûrê ey benî eşkera. Mîyanê nûran de nûrê ey ra berîqîyaye (yew nûr) çin o û nûrê ey ra ver zî yew nûr çin o.’ (Akkaya, 2012: 180-202). Homayî verê cû nûrê Muhemmedî viraşt; dima her çî ino nûr ra û qey xatîrê inê nûrî viraşt. Ino nûr, çareyê heme pêxemberan de est bî û berîqîyayêne. Dima ino nûr ê çareyanê pakan ra ameyo resayo paştê Hz. Muhemmedî û uca de vinderto (Apuhan, 2022: 124). Hz. Muhemmed, hem bîyayîşê xo ra ver hem wextê bîyayîşê xo de wesifîyayo û heta rocê qiyamet zî wesifîyeno. Wareyê ino wesifkerdîşan de şîiro tewr verên bawkalê Hz. Muhemmedî, Ebdulmitalîbî nuştö:

“Hemd ê Homayî rê bo; ey ino ewlado rind û şîrin dayo mi.

Wi hema gongila de tutanê bînan rê bîyo Seyîd

Ez ey wayîrê rukunanê Ka’be rê emanet kena.” (Bakirci, 2003: 129).

Ameyîşê İslamî ra dima qey wesifîyayîşê Hz. Muhemmedî tewr zaf şaîrî, vecîyayî ver. Mîyanê eshaban de zî inî şaîran ra şaîrî est î. Bîyayîşê Pêxemberî mîyanê inî wesifnayîşan de mureyêka gird a. Labelê heyatê pêxemberî teyna *bîyayîş/welîdyayîş* ra îbaret nîyo; inay ra kitabê *şemalî* zî hetê mewzu ra mîyanê tewîrê mewlîdî de hesibîyenî (Bakirci, 2003: 63, 67). Mewlîdî exleb bi inî destpêkan (gîrîzgahan) dest pêkenî:

“Estareyî senî birçanê xo de geyrenî nûrê Muhemmedî zî heta resayo hemleyê dadîya xo mîyanê sulbê şexisanê pak, berz û wayîrê şerefan de geşraybî.” (Bakirci, 2003: 163).

“Hema levhî mehfuz û qelem çin bî û hema ezman berz nêbîbî, wi est bî.” (Bakirci, 2003: 163).

Nûrê Muhemmedî yew temsîl o û ino temsîl ‘*tîj, aşm yan zî estarî*’ ser bîyo yew temsîl û teşbîh. Ino nûr, tarîtî û cahîltî dano wera, kaînatî seraser keno roşnayî.

Nûrê Muhemmedî mîyanê aliman, sofîyan û şairanê musulmanan de teyna hetê ilmî ra nêameyo vînayîş. Hetê heskerdiş û wesifnayîşî zî nûrê Muhemmedî ra behs bîyo. Nê nûrî sera şîrî û qesîdeyî ameyê nuştene. Mewzuyê ‘Nûrê Muhemmedî’ edebîyatê tirkan, ereban, farisan, kurmancan û zazayan de mîyanê edebîyatê klasîkî de ca girewto. Ino mewzu, exleb kitabânê sîyeran, tarîxan û mewlîdan de vîyareno. Edebîyatê zazakî de zî eseranê klasîkan ê muxtelîfan de nûrê Muhemmedî ra behs bîyo. Inî eseran ra yew eser mewlîdê Ehmedê Xasî *Mewlîdu'n-Nebîyyu'l-Qureyşîyyî* yo. Mewzuyê nûrê Muhemmedî nê mewlîdî de weşa-weş ca girewto. Zanayîşê mefhumê nûrê Muhemmedî û ino mefhum ser şuxulîyayîş seba edebîyatî muhîm o. Ino mefhum, edebîyatê dînî yê îslamî de eseranê klasîkan de vîyareno. Nê sebebî ra zanayîşê çarçewaya nê mefhumî ihtîyacî ya û tesbîtkerdişê nê mefhumî yew problem o. Na xebate zî nê sebebî ra mewlîdê Ehmedê Xasî de mefhum û mewzuyê nûrê Muhemmedî ra behs kena. Ina xebate de metodê tehlîlo descratîf ameyo şuxulnayîş. Datayî xebata Mewlîdê Xasî ra ameyî girewtîş. Dima ê çimeyî ke tede nûrê Muhemmedî ra behs beno. Inî çimeyan ra zî qasê ihtîyacîya xebate verî ameyî girewtîş. Xebate de mewlîdê Ehmedê Xasî de kelîmeya nûrî çend ca de vîyarena, çî mena de vîyarena înan ra goreyê rezkerdişê mewlîdî behs bîyo. Û cayî ke mefhumê nûrê Muhemmedî vîyareno ê cayî bi usulê şerhî îzah bîyî.

1. Ehmedê Xasî û Mewlîdê ey

Ehmedê Xasî, alim, zanaye û şairanê dewrê peyên ê Usmanîyan o. Wi serra 1867î de dadiya xo ra bîyo û serra 1951î de 18ê Sibate de wefat kerdo. Xasîyî, hetê îlim û sîyasetî ra xo zaf hol resnayo. Xasî; zazakî, kurmanckî, tirkî, ‘erebkî û fariskî zanayêne û bi inî ziwanan nuştayî û şîrî nuştî (Dağilma, 2015: 124-146). Edebîyatê zazakî de hem esero verên hem mewlîdo verên *Mewlîdu'n-Nebîyyu'l-Qureyşîyyî* nuştî. Xasî, Camîya Gird ya Dîyarbekirî de melatî, qezaya Licê de miftîti kerda, fetwaya Enqera de înzayê ey zî est a û hîrê serrî zî Rodos de nefîy (surgun) mendo (Korkusuz, 2004: 62-69).

Ehmedê Xasî zaf eserî nuştî. Eserê eyo tewr namdar mewlîdê ey *Mewlîdu'n-Nebîyyu'l-Qureyşîyyî* yo. Xasî, mewlîdê xo yew menşur û namdar serra 1889î de, hema 23 serre bî, nuştîbî. Mewlîdê ey hetê ziwana, uslûb û mewzu ra umîşê nuştîşê usulê mewlîdî beno, terzê tewiranê edebîyatê dînî û tesefuwî de yew nimûneyo rind û xurt o. Xasîyî, mewlîdê xo serra 1900î de 400 nusha dayî çapkerdiş. Mewlîd pîyor pîya 26 rîpelî yo û hetê edebî û senet ra zixm o. Seba inay, mewlîd yew vatişo tîtikin ra durî mendo. Xasî, mewlîdê xo meqsedêko edebî ra wet bi meqsedê xizmetkerdişê Zazakî û seba îsbatkerdişê tezê ‘zazakî zî zey ziwananê bînan ziwane edebîyatî yo’ ameyo nuştîş (Anter, 2013: 184-185).

Xasî, bi tederîsê medrese ders girewto û literatürê dînî zaf weş zano. Inî semedî ra mewlîdê ey de kelîme û îzafeyî erebkî zaf î. Bê inî kelîmeyan îzafeyanê dînîyan mewlîdê ey seraser zazakî nusîyayo. Mewlîd de seba motîşê hunermendîya Xasî hunerî edebîyî est î; labelê mewlîd seba famberî zî bi yew ziwane şenikî, zelal û tesîrinî nusîyayo. Mewlîdê Xasî şeklê nazim ê Qesîde de bi weznê ‘fâilâtün / fâilâtün / fâilün’ nusîyayo. Mewlîd hetêk ra xisûsiyetê ê 11in de aseno. Mewlîdê Xasî 366 beytî yo û mewlîdî de 14 qisimî esilî û di qisimî zîyadeyî est î. Inî wîrdî qisiman ra yew qisim de nuştîx bi hesabê ebcedî tarîxê nuştîşê mewlîdî xo nişan dayo, o qisimo bîn zî teqrîzê Umer Fethullahê Hesbî yo û mewlîd 366 beytî yo. Eserî de her qisim bi yew sernuşteyê neweyî dest pêkeno û bi beyta taslîye ‘Wâzenî ger mâ xelaşîyâ temâm / Vâtişî mâ eş-şelâtu wes-selâm’ qedîyeno.

2. Mewlîdê Ehmedê Xasî de Nûrê Muhemmedî

2.1. Mewlîd de Kelîmeya Nûrî

Ehmedî Xasî zî sey alîman û şairanê bînan mewlîdê xo de qîmet dayo behsê nûrê Muhemmedî. Mewlîdî de kelîmeya nûrî ha raştta raşt Hz. Muhemmedî sera ha zî menayanê bînan de 26 beytan de 31 dorî şuxulîyaya. 14 qisimanê mewlîdê Xasî de heşt qisiman de ha zaf ha tay behsê nûrê Muhemmedî

est o. Inî qisiman ra sernuşteyê qisimê şeşin û newinî de kelîmeya nûrî zî ca gena:

“Enû mebhêsî xelqî Âdemîyû *nûrî* Peyğemberîyû kewtî pâştey yî”

“Enû mebhêsî întîqâlî *nûrî* peygamberî yû û hewnânî Âmînâ wu”

Kelîmeya nûrî verê cû qisimê dîyinî de di beyîtan de şuxulîyaya. Dima qisimê çarinî de şeş dorî, qisimê şeşinî de pa sernuşteyî 12 dorî, qisimê hewtinî de hîrê dorî, qisimê heştinî de di dorî, qisimê newinî de pawa sernuşteyî çar dorî, qisimê desin û diwêsinî de dorêk vîyarena. Kelîmeya nûrî, inî 31 cayan de inî menayanê cêrênan sera şuxulîyaya:

Nûr, beyîtanê 40, 99 û 246. de manaya xo ya esil de vîyareno. Nûr, beyîta 84. de manayê nûrê Ellahî de vîyareno. Nûr, sernuşteyê qisimê şeşinî de, beyîtanê 152, 154, 157, 161, 180 û 189. de manayanê nûrê pêxemberî û o nûro ke çareyê pêxemberan de sulb bi sulb geyreno de şuxulîyayo.

Nûr des beyîtanê cêrênan de ya bi îzafeyê nameyan yan zî wesifanê pêxemberî ma sera vîyareno. Beyîtanê 41, 88 û 99. de ‘Nûrê Ehmedî’, beyta 97. de ‘nûrê serwerî’, beyîta 145. de ‘Nûrê Muhammedî’, beyîta 149. de ‘Nûrî şâhî cînn û îns’, beyîta 164. de ‘Nûrê Mustafayî’, beyîta 169. de ‘Nûrê Fexrî ‘alem’, sernuşteyê qisimê newinî de ‘nûrê pêxemberî’, beyîta 286. de ‘Nûr’ul enâm’ vîyareno. Kelîmeya Nûrî, beyîtanê 105, 166, 191, 219, 220 û 222. de hewt dorî nûrê Muhammedî îşaret kena. Nûr, beyîtanê 161, 162 û 163. de çar xelîfeyan sera îzafê bîyo.

2.2. Qisimê Dîyin û Çarinî de Mefhumê Nûrî

Mewlîdê Ehmedê Xasî de ê beyîti ke kelîmeya nûrî tede vîyerena ma ê beyîti bi humarê xuyî ê metnê Mewlîdî cêr de usulê tehlîl û îzahkerdiş sera ardî verê çiman.

41- مَجْلِسًا مَوْلُودٌ بَيْنُو وَنَدِشْ تَدَه / كُو بَبُو عَزَقِي أَي دِ نُورِ أَحْمَدَه

Meclîsâ mewlud bîyu wendiş tede / Ku bibu **ğerq** ay di nûrî Eħmede

Kelîmeya nûrî, kokê ‘newr’ ra virazîyaya. Ina kelîme, ferhengan de manaya ‘roşn û çilayine’ de vîyarena. O çîyo ke eşkera yo û mahiyêterminan û meseleyan ano werte û keno roşn ey ra zî vanî ‘nûr’... Qur’ano Kerîmî de nameyê sureya 24in ‘Nûr’ a; çunkî ina sure pê ayetê “Allah, nûrê ezmanan û erdî yo.” Dest pêkena. Nameyê ‘nûr’ rîwayetê esmau’l-husnâ de ca gureto (Topaloğlu, 2007: 243). ‘Homayî rî, pêxemberî rî, o nûro kî ma şîrawito ey rî bawerî bîyarên!’ (Çolig, 2014: Teğabun 64/8, Nîsâ 4/174). Ina beyîte de nûrê Ehmedî, pêxemberê ma Hz. Muhammedî sera yew wesif o. Ino behis, zaf mewlîdan de vîyareno.

84 - بَعْدَ جُو بِي پَادِشَاهِ سَرْمَدِي / هَنُكِي نُورِ خُو كِرْوَتِ قِي أَحْمَدِي -

Be‘dî cu yî Padîşahî Sermedî / Henkî nûrî xu girewt qey Eħmedî

85- فَا بَبَه أَحْمَدُ هَمَّا شَاهِ وَدُوذُ / شَكْلِ طَيْرِ أ طَاوْسَه أَمَه وَجُوذُ

Va: “Bibe Eħmed!” hema Şahî Wedûd / Şeklî teyra tawuse ame wucud

Goreyê rîwayetan Homayî, viraştîşê dara yeqînî ra dima, nûrê xo ra yew parçe girewto û o nûr ra şeklê teyra tawusî ra ruhê pêxemberî ma viraşto. Teyra tawus, rindî ser yew mocnak û temsîl a (Özmen, 2020: 181). Raşt a, derheqê ‘ruhê pêxemberî ma Muhammedî senî yew şekil sera virazîyayo’ di destê ma de yew melumat çin o. Labelê mewzuyê nûrî ser ayetan, hedîsan û rîwayetan de melumatî est î.

Tikê sofîyî vanî: Homayî verê cû nûrê Muhammedî (sas) viraşto û dima nûrê ey ra heme mexluqatî viraştê. Inî cîhetî ra nûrê Muhammedî (sas), ‘nameyê esteyan ra çi est o, eslê xulqkerdişê her çî yo’ û

‘yêmê (bingeh) paynika esteyan o.’ (İbrahîm Hakki, 2003:15). Ina paynike, paynika ‘lâ taayyun / werte de çîyêk zî çin o’ dima wext taayyun vecîyayo a paynike bi nameyê ‘taayyun-î ewwel’ name kerdo. İnan wayîrê ina derenca bi wesifê ‘însano kâmil’, ‘heqîqetê însanîyyê û heqîqetê âdemîyye’ wesifnabî (Demîrcî, 1983: 239-258). Qur’ano Kerîm û Sunneto Senîyye de fikrê ‘nûr-i Muhemmedî’ ser yew paştgîrîya zixm est a. Zafê sofîyan bi ina ayeta cêrîne fikrê nûrê Muhemmedî (sas) rê yew yêm virašta:

“Homayî, wextêk pêxemberan ra ino xisus dî soz guretbi: “Sond bo, mi kîtab u hîkmet dabi şîma, dima şîma rî pêxemberêk bîyo o çîyo kî ho cayê şîma do wi ey tesdîq keno: Muheqeq şîma ey rî bawerî bîyarên u muheqeq şîma ey rî ardim bikerên. (Homayî) va: ‘Şîma ina îqrar kerdo, inay dima şîma ehdê mi qebl kerdo?’ İnan zî vatbi ‘Ma îqrar kerdo! (Homayî zî) va: ‘Hînî şahadî bikerên u ez zî pîya şîma şahîdan ra wo.” (Çolîg, 2014: ‘Al-î İmran 3/81).

İna dehkera de, sofîyan vato, soz guretişê Homayî ê pêxemberan ramocneno ke nûrê Hz. Muhemmedî (sas) hemîn ra ver teqdîr bîyo. İnî fikirî ra sofîyan ina mana veta ke, nûrê nubuweta Muhemmedî, dorê nûrê pêxemberanê bînan gureta (Güler, 2006: 63-72). Reyna sofî vanî ina ayetê “Bîşek şîma rî Homayî ra yo nûr u kîtabêko zaf zelal ameyo.” (Çolîg, 2014: Maîde 5/15) de nûr ra meqsed, Hz. Muhemmed (sas) o û îslam pê ey eşkera û vila bîyo (İdîz, 2014: 179-200).

“Allah, paştê benîademî ra sulbê înan guret. Êyî qey (nefsê) înan şahad depişto u vato ‘Ez, Rebbê şîma nîya?’ İnan zî hina cewab dabi: ‘Erê ma şahad î.’” (Çolîg, 2014: ‘Eraf 7/172).

Tusterî ina ayet, fikrê ‘Nûr-i Muhemmedî’ ser yew deyanax û delîl hesabneno û vano:

“Zurîyet hîrê yo. Zurîyeto yewin Hz. Muhemmed o. Çunkî Homayî, wexto ke waşto Muhemmedî xelq bikero nûrê xo ra yew nûr eşkera kerdo. O nûr wexto ke reseno perdeyê ‘ezametî Homayî rê hewêk secde keno û Homa, secdeyê ey ra yew estuna girde virazeno. Zereyê û teberê ina estune zey camî bî, aye de ‘eslê Muhemmed est bî...’” (İdîz, 2014: 179-200).

88- وَفَتْ نُورَ أَحْمَدَىٰ أَنِيًّا تَرَا / بِي حِسَابِ بِي كَرْدُ حَيَا رَبِّ خُورَا

Weqtu nûrî Ehmedî anya tera / Bî hîsâb yî kerd heya Rebbî xu ra

89- أَرَقَّكَ دَا هَمَّا شَشْنَ چَلْكَ بِي / كَوْتِي وَأَزْ چَارْ بِي تَرَا چَارْ يَارِ بِي

Areqîke da hema şeş çilki yî / Kewtî war çar bî tera çar yarî yî

90- يُو تَرَا زِي بِي كُلِّ بُوئِ تَمَّ بِيئِي / بِيئِرَا يُو زِي بَرْنَجْ مَا وْنِي

Yew tera zî bî gulî buy tim yenî / Yîne ra yew zî birincü ma wenî

Muhemmed lacê Selâme el-Misrî (el-Kudâî) kitabê xoyî *Dekâik-ül-ahbâr u Hadâik-ül-î'îbar* de nûrê û areqê Pêxemberî ma ser inî çîyan vano: “İta de ‘eyne û cam sembolî yî. Wexto ke Homayî ‘eyne ard û ewnîya nûrê Ehmedî ra; nûrê Ehmed Muhemmed aleyhî selam zî ewnîyeno Rabbê xo ra; labelê çî wext ino nûr temaşeyê Rabbê xo keno duştê piltîya, rindîya û qudretê Rabbê xo de kemasiya xo û ‘ecizîya xo vînenno û şermayeno, heya keno. Ino heyakerdiş ra nûr şeş çilki areqî dano û areqê ey kuweno war. Dima ino areqî ra nûrê çar yarî (sînayeyî) ê Hz. Ebubekîr, ‘Umer, ‘Usman û ‘Elî virazîyenî.” (Yardim, 2002: 309-310). Yew çilkê areqî zî bena gul... Tesawuf de gul, temsilkarê Pêxemberê ma ya, hem zî qey heskerdişê aşiqan yew sembol a; inay ra gul, tim a boya weşe dana ke, a boya xo Muhemmed aleyhî selamî ra gêna (Yardim, 2002: 309-310). Yew çilka areqî zî bena birincî û ma ê birincî wenî... Yew hedîsî de ameyo vatiş: “Ez yew cewhero latîf bîya. Dormaleyê ‘erşî de geyrayêne. Ellahu Te’ala nazar kerd mi. Ez şermayeya û ariqîyaya. Mî ra hewt çilki areqî kewtî. Ellahu Te’ala çilka yewine ra Ebubekîr, çilka dîyine ra ‘Umer, çilka hîrêyine ra ‘Usman, çilka çarine ra ‘Elî viraştî. Çilka pancine ra gul, çilka şeşine ra birinc, çilka hewtine ra koyî viraştî.” (Sari: 2016: 55).

Tikê sofîyî her çî ra ver viraştişê nûrê Muhemmedî ser inî hedîsanê cêrênan delîl anî:

“Homayî, verê cû nûrê mi virašto. Âdem, hema bêteyê awe û herrî de bi ez bîyo pêxember.”, “Eke ti çin bî mi, felekî (alemî) nêviraştene!”, “Ez xulqkerdiş de verênê nebîyan a û hetê şirawitişê pêxemberî ra peynîya nebîyan o.” (Îdîz, 2014: 179-200), “Ya Cabîr! Ellaho Berz, erminan ra ver nûrê xo ra nûrê pêxemberê tu virašto.” (Îdîz, 2014: 179-200; Akman, 2011: 107-131).

Tikê merdimi zî, ê rîwayetî ke tesawurê nûrê Muhemmedî sera ameyî rîwayetkerdiş înan qebl nêkenî û vanî inî rîwayetî hinayinî exleb hedîsî qilompane yî.

90- بَعْدَ جُو نُورِ حَبِيبِ أَحْمَدِي / سَجْدَه بَزْدُ پَانَجِ رَأَى بِقَيْبِي سَرْمَدِي

Be‘dî cu nûrî hebîbî Ehmedî / Secde berd panc ray bi qeybî Sermedî

91- يُو سَبَبُ رَأَى مَا رَى پَانَجِ فَرْطِي تَمَامٌ / وَأَجِبَ تِمَ مَا نِمَاجَ كَرْهَزُ مُودَامُ

Yu sebeb ra ma rî panc ferzî tamam / Wâcîb tim ma nimac ker her mudam

Çilkdayîşê areqê Muhemmedî ra û viraştişê ê çîyî ke beyîtanê verênan de vîyartibî înan dima nûrê Muhemmedî aleyhî selam panc dorî qey Homayo ke Sermed o, şino secde.

93- بَعْدَ جُو دُوَيْسَ حِجَابِ نَادِرِي / أَرْدِي نَائِي رُوِي خُدَائِي قَادِرِي

Be‘dî cu duyves hîcâbî nâdirî / Ardî nay ruyî Xudayî Qâdirî

94- نَامِي پَرْدَانِ بَخُو يُو مَرَحَمَتُ / يُو كَرَامَتُ يُو زِي مَنَّتُ مَنَزِلَتُ

Nameyî perdan bi xu yew merhamet / Yew keramet yew zî mînnet menzîlet

95- يُو نُبُوَّتُ يُو زِي طَاعَتُ نَامَه بِي / يُو سَعَادَتُ يُو زِي رَفْعَتُ يَا أَبِي

Yew nubuwwet yew zî tâ‘et name bî / Yew se‘âdet yew zî rîf‘et ya ebî

96- يُو هِدَايَتُ يُو زِي تَعْظِيمُ دَسَ تَمَامُ / يُو شَفَاعَتُ يُو زِي قُدْرَتُ وَالسَّلَامُ

Yew hîdayet yew zî te‘zîm des temâm / Yew şefa‘et yew zî qudret wes-selâm

Nûrê Muhemmedî rê secdeberdiş ra dima Homayo Qadîr diwês hîcaban (perde) ano roneno. Inî hîcâbî endêk rind, rumet û ercaye yê ke sey înan hîcâbî zaf nînî zanayîş. Îta de, kelîmeya hîcâb (perde) manaya mecaz de şuxulîyaya. Her perde, yew mertebe yo. Inî mertebeyî sirat’ul musteqîm (rayiro raşt) de pêxemberan rê paynikî yî. Her perdeyî dima yew sîrr, yew mana est a; yew perde, beno reseno perdeyêkê bînî. Behsê inî mertebeyan, mewlîdê ‘*Cedîd-i Şâh-i Risâlet*’î de zî vîyareno. Nuştoxê inê mewlîdî Paşalîzâde Abdulkadîr Hilmî yo. Wî beyîtanê 28. û 56. ê mewlîdê xo de hedîsê “Lewlâke lemâ xeletu’l-eflâke” rê telmîh keno û viraştişê nûrê Muhemmedî ra behs keno. Vano ‘Ino nûr diwês perdeyan zey “kudret, azamet, mînnet, rehmet, sa‘âdet, kerâmet, menzîlet, hîdâyet, nubuwvet, rîfk, nûr, şefa‘at” de pê hezar serran Homayî rê tesbîh kerdo (Özkat, 2014: 135-176). Ronayîşê inî perdeyan dima, nûrê hebîbê û rayberê Muhemmedî her yew perde de hezar serrî maneno. Perde de monayîş, yew manaya mecaz ser ra ya.

Nûrê pêxemberê ma qasê vatişan inî diwês perdeyan de hezar ser mendo û her yew perde de zîkrê Homayî kerdo. Bi zerrîweşî û pakîya qelbî hina yew zîkir kerdo ke ma bi inî humaran û hesibnayîşanê xo nêşkênî biwesifn û bihesibno; labelê Rebbul ‘Ezîz humar û hesabê inî zîkiran zano. Ameyo vatiş, nûrê Muhemmedî (sas) wexto ke inî perdeyan de mendêne hina zîkir kerdêne:

“O (Homa) ke ‘alim o, cahîltî nîzeliqîyena ey, ez ey tesbîh keno. O (Homa) ke Comerd o (dest akerde yo), çimtingî nêzeliqîyena ey, ez ey tesbîh keno.” (Kaya: 2009).

- بَعْدُ ذِكْرُ خَالِقِ عَزْدُ و سَمَا / أَشْتُ يُو نُورُ بَحْرِ عِرْفَانِ هَمَا 99 -

Be‘dî zîkrî Xâliqî ‘erd u semâ / Eştu yu nûr behrî ‘îrfanî hemâ

- بَعْدُ بِي زِي أَشْتِ بَحْرِ نَضْرَةِ / بَعْدُ نَضْرِي أَشْتِ بَحْرِ قُدْرَةِ 100 -

Be‘dî yî zî eştu behrî nezretî / Be‘dî nezrî eştu behrî qudretî

- بَعْدُ جُو أَشْتِ مَرْحَمَتِ بَحْرِ عُمَانُ / وَفْتُ بِي رَازِي تَبْرُ آمَهَ هَمَانُ 101 -

Be‘dî cu eştu merhemet behrî ‘umân / Weqtu yî ra zî teber ame hemân

- بَاسْنِكِي شَايِي تِ هَنْكِي چَلْكِ كَوْتِ وَاژ / سَهَ خَزَارُ وِفْسَنْتِ خَزَارُ وِزِيدَهَ چَارُ 102 -

Baskî şayî tî henkî çilkî kewtî war / Se hezar u vist hezaru zîde çar

- وَفْتُ بِي چَلْكِ كُو بِي رَا بِي بَرِي / هَزْ كُو يُو بِي رُوْحِ يُو بِيْعَمْبَرِي 103 -

Weqtu yî çilkî ku yî ra bî berî / Hergu yew bî ruhî yew peygemberî

“Bi heqîqet, biyê Homayî tu mexluqat û esteyî çin o. Her çî, bi îrade û waştîşê Ey estîya Ey ra bi nûrê Muhemmedî biyo peya û peynî de reyna her çî pê derbê mergî beno vînd û estîya Homayî de heliyeno.” Raşt a, ma biewnî tera ina dehkera de tikê xurafeyî û vateyî bêbinî est î. Eger ma înan zaf meyarê verê çiman ma vînenî ino fikir ayetanê Qur‘anî û hedîsanê Pêxemberî ma ra paşt geno. Homa (c.c), ayetan de vano:

“Her çî helak beno; labelê teyna wechê (zatê Homayî) Ey (maneno).” (Çolîg, 2014: Qesas 28/88).

“Raşt a, ma Homayî ra ameyî u raşt a, ma (peyîna peyîn) resenî Ey.” (Çolîg, 2014: Beqera 2/156).

Hezret-î ‘Elî (r.a) ra rîwayet biya û ey vato:

“Allah, viraştîşê mehluqatî ra şeş sey û vîst û çar hezar serrî verê cû, nûrê Hebîbê xo viraştîbî. Dima diwêş perdeyî viraştî û nûrê Hebîbê xo rê emir kerdo ke, wa nûr her yew perde de wextêko derg bimano. O nûr, her yew perde de Homayî rê tesbîh kerdêne. Çi wext nûrê Seyîdê ma vindertîşê inî paynîkan de wezîfeyê xo qedîna, Homayî ey rê emîr kerd ke wa nûr diwêş behran de asnaw bikero. Pê îznê Homayê Xaffarî, nûr inî behran de kewt mîyanê cewheranê me‘rifet û tera zaf îstîfade kerdo. Nûr, her behr (dengiz) de qasê waştîşê Homayî (yew wext) tesbîh kerdêne. Çi wext nûrê seyîdê ma Muhemmedî inî heme mertebeyan de kesb kerd dima Homayî emir kerd ey wa inî dengizan ra se û vîst û çar hezar çilkan bigîro. Ey zî guret. Ha resulan ra ha nebîyan ra çendêk pêxember est o, inî çilkan ra virazîyayê.” (el-Cezûlî, 2018: 119).

Reyna ina mana ser şaîr vano:

“Seyîdê mi, ti dengizê nûrê bahâ yê / Enbîya nesilyayîşê feyzê tu yê

Ti yêmê her holî û îhsanî yê / Wayirê teqwa bi wesîlayê tu resayî meramê xo” (el-Cezûlî, 2018: 119).

- بَاسْنِكِي شَايِي تِي اَنْجِي چَلْكِ بِي قِيَّاسُ / كَوْتِي وَاژ بِي اُمَّتِي بِي عَامُ و خَاصُ 104 -

Baskî şayî tî ancî çilkî bî qîyas / Kewtî war bî ummetey yî ‘am u xas

خَالِقِي يَوُ جَوْهَرَه بِي نُورِي رَا / كَرْدَه بِنْدَا بَعْدَ جُو أَنبَا تَرَا 105-

Xalîkî yew cewhere yî nûrî ra / Kerde peyda be‘dî cu anya tera

بِي دَ فَلَاقِي تَاقِلِي أَيُّ يَوُ هَوِي / بِي بَهَيْبَتَا دَا نَظَرُ نَيْمِي يَوِي 106-

Bî di felqey tavilî ay yew hewî / Yî bi heybet da nezer nîmey yewî

تَاقِلِي خَلْبَا بِي بَحْرُ كُو عَمَانُ / هَيْبَتَا نَرَا دُو وَ كَفُ دَا بِي هَمَانُ 107-

Tavilî helaya bî behrîkew ‘uman / Heybeta tera du u kef dayî heman

كَفُ بِي عَزْدُو عَوْلِي بِي مَكَّه رَا / يُو سَبَبُ رَا مَكَّه بِي أُمُ الْقُرَى 108-

Kef bî ‘erdu ‘ewwulî yî Mekke ra / Yu sebab ra Mekke bî ummul qura

دُو زِي عَزْمَانُ تَرَا أَمِي وَجُودُ / لَا حَقِيقَتَا أَنجِي زَانُ يُو وَدُودُ 109-

Du zî ‘ezmanî tera amey wucûd / La heqîqet ancî zanu yu Wedûd

نِصْفُ بَيْنَرَا زِي فِرَاشَتِيش دَا جَدِيدُ / لَوْحُ وَ كُرْسِيُّ وَ قَلَمُ عَرْشُنُ مَجِيدُ 110-

Nişfu bîn ra zî viraştîş da cedîd / Lewh u kursîyy u qelem ‘erşu mecîd

Dima Rebb’ul ‘alemîn reyna ê çilkê ke Muhammed aleyhî selamî ra ameybî war, ha merdimo xas ha merdimo ‘amm ra çendêk ummetê Muhammedî est ê, nûrê ê çilkan ra xelq bîyî. Reyna Homayî, nûrê Hebîbê xo ra yew cewhero beriqîyaye viraşt. Dima ino cewher qelişnayo û kerdo di felqeyî. Yew dor bi nezarê heybet yew dor zî bi nezarê şifqet ewnîyayo tera. O felqeyo ke bi nezarê heybet ewnîya tera ey ra awî, royî û dengizî viraştî. Reyna ewnayîşo heybetê Homayî ra awe û dengizan hema du û kef da. Seba ino ewnayîşê heybetî ra, dengizan û behran de yew îstîqrar est o.

2.3. Qisimê Şeşînî de Mefhumê Nûrî

Qisimê şeşînî de, 40 beyîtî est î. Xasî, îta de ‘viraştîşê Hz. Âdemî ra, kewtîşê nûrê Muhammedî (sas) paştê ey ra behs keno. O nûro ke ho paştê Hz. Âdemî de yo o nûrê Pêxemberê ma yo. Ino nûr yew sîlsîleya pak ra vîyarto ameyo resayo Hz. Âmîna û çareyê aye de beriqîyayo.

بَعْدَ جُو هُرُ جِي مَلَكُ بِيْرُو تَمَامُ / سَجْدَه بَرْدِي أَدَمُ رِي خَاصُ وَ عَامُ 143-

Be‘dî cu her çî melek pîru tamam / Secde berdî Âdemî rî xaş u ‘am

تَاقِلِي نُورِ مُحَمَّدُ خَاتَمِي / بِي مُجَلِّي يُو دَ پَاشَتَنِي آدَمِي 144-

Tavilî nûrî Muhammed Xatemî / Bî mucella yu di paştêy Âdemî

Hiz. Cabîr, vano: “Ey Resulellah! Wa dadiya mi û babîyê mi to rê feda bibê, çîyo ke Homayî her çî ra verê cû viraşt o çîta yo ti mi ra vanî?” Pêxemberê Homayî hina cewab da:

“Ey Cabîr! Çîyo ke Ellahî her çî ra verê cû viraşt, (o) nûrê ino pêxemberê tu yo. O nûr, bi qudretê Ellahî, yi ça biwaştêne uca de geyrayêne. O wext hema çîyêk çin bî. Ne lewh, ne qelem, ne cenet, ne adir est bî. Ne melek, ne ezman, ne erd, ne tîje, ne aşme, ne cînî û ne zî însan est bî. Wexto ke Ellahî, waşt mehluqat bivirazo, ino nûr kerd çar felqeyî. Felqeyo yewinî ra qelem, felqeyê diyinî ra Lewh-î Mehfuze, felqeyê hîrêyinî ra erş viraşt. Felqeyo çarin zî (mîyanê xo de) kerd çar felqeyî:

Felqeyo yewinî ra Hameleyê Erşî, felqeyê diyinî ra Kursî, felqeyê hîrêyinî ra melekê bînî viraştî.

Felqeyo çarin reyna (mîyanê xo de) kerd çar felqeyî:

Felqeyo yewinî ra ezmanî, felqeyê dîyinî ra erdî, felqeyê hîrêyinî ra cenet û cehenem viraşt. Dima felqeyo çarin hewna (mîyanê xo de) kerd çar felqeyî:

Felqeyê yewinî ra nûrê bawerîya heme bawermendan, felqeyê dîyinî ra nûrê qelban, felqeyê hîrêyinî ra nûrê ‘La îlahe îllAllah Muhammedu’r-resulullah’ viraşt.” (el-Cezûlî, 2018: 119).

Resulullah (sas) hedîsêka Qudsî de hina vano:

“Allah vatbi: Mi ti nûrê xo ra, zobîna her çî zî nûrê to ra viraşt.” (el-Cezûlî, 2018: 119).

Zey ina rîwayet û zobîna çimeyan ra yena famkerdiş, heqîqetê Muhemmedîyye ya zî Nûrê Muhemmedî yew esteyo manewî, yew heqîqet ya zî yew cewher o. Inî çîyî, seba şexsiyetê Muhemmedî ya manewî benî mîsalî. Goreyê inî melumatan Muhemmed aleyhî selam, Hz. Âdemî ra verê cû xelq bîyo û wi qatê Homayî de şexsêko tewr qîmetin û erjaye yo. Zobîna mexluqatî, nûrî û pêxemberî seba îzahkerdiş û daşinasnayîşê ina heqîqete virazîyayî. Goreyê zafê aliman inî rîwayetî hinayinî sahil nîyê. Çunkî seserra hîcrî yewin û dîyinî de fikrê nûrê Muhemmedî çin bî. Ino fikir, seserra hîrêyine de vecîyayo werte. Inî alimî, vanî vateyo sehîh oyo ke her çî ra ver qelem virazîyaya (Yazir, 1995: 8/255).

وَقَدْ بَرَسَا خَالِقَ رَا كَوْنُ وَا حَالُ / فَا اَنُو جَعَمْتُ جَبُو يَا دَا الْجَلَالُ -148

Weqtu persa Xâliqî ra kewn u hal / Va enu hîkmet çîyû ya zel-Celâl

خَالِقِ فَا نُورِ شَاهِ چِنُ وَا اِنْسُ / هَاوُ دِ پَانَشَتِي نُورِ دَهْ يُو اَيْرُو خَلِيْسُ -149

Xâliqî va nûrî **şahî** cînn u îns / Haw di paştêy ta de ya eyra celîs

Yeno vatiş, viraştîşê şeklê Hz. Âdemî û pifkerdişê cesedê ey ruhê Homayî ra ver Cebraîl, nûrê Muhemmedî aleyhî selam girewto. Bi ê nûrî ezmanan, ‘erdan û dengizan de geyrayo. Ey heme mehluqat bi şerefdarîya Muhemmedî pê hesnayo. Dima Homayî, ey rê emir kerdo ke wa o nûr ra bikerên mîyanê çemurê Hz. Âdemî. Ê zî bi emrê Homayî xo ê nûrî ra kerdo mîyanê çamurî. Âdem, yew wexto derg hina maneno. Badê uca Homa, ey şeklê leşa însanî şekil dano Âdemî û ino nûr runîyeno sulbê Âdemî (Abdîrrahman, 1995: 119).

Meleketî, ey dima saf depişenî. Hz. Âdem, xo dima saf girewtîşê meleketan rê ecêb maneno. Wexto ke hîkmetê ino halî ra pers keno, museno ke, nûrê şahê însan û cînan ho paştê ey de yo. Hz. Âdem zî wazeno wa Homa nûrê Muhemmed paştê ey ra bigîro û bierzî çareyê ey. Eger hina bibo ino nûr tima-tim vernîya ey de beno. Ino waştîşê ey ra dima nûr, paştê ey ra neqil beno werteyê çareyê ey. Badê cû, Âdem Rabbê xo ra wazeno ke ê nûrî bierzî yewna wasleyê ey û wa o inî nûrî pê çimanê xo bivîno. Nûr, yeno gişta ey de nîyeno ro. Hz. Âdem heta cenet de bi o nûr, her tim sawitêne çimanê xo ra (Abdîrrahman, 1995: 119).

يُو سَبَبُ رَا كَشِنَا رَا شِنْتَهْ اَفْضَالًا / زِي چِبَهْ اَيْ اَهْلِي حُبُّ وَا مُبْتَلَا -155

Yu sebeb ra gişta raşte efzel a / Zey çepê ey ehli hubb u muhtela

لُومَا وَقْتُ نَنْكُوي خَو قَسْنَنِي / دَسْتُ رَا شِنْتَهْ عَوْلِي دَسْتُ پِي كَنِي -156

Luma weqtu nenguyî xu qesnenî / Destu raşt de ‘ewwîlî destpî kenî

دَسْتُ رَا شِنْتُ رَا زِي كُو كَشِنَا نُورُ نَدَهْ / بَعْدُ جُو هِيرِ هَمَهْ يَا كَشِنْتَهْ دَهْ -157

Destu raşt ra zî ku gişta nûr tede / Be‘dî cu hîrî hemey ya gişte de

Vanî, waştîşê Âdemî dima nûrê Muhemmedî aleyhî selam ameyo kewto gişta eya eşhed ser o. Belka ino sebeb ra zî gişta raşte, gişta çepe ra efdal yena zanayîş. Ina efdalî zaf cayan de xo mocnena ra; labelê qesnayîşê nenguyan de verê cû gişta raşte ra dest pêkerdiş sunet o. Goreyê İmam-i Nevevî qesnayîşê nenguyan de destan ra dest pêkerdiş xeyr o. Verê cû gişta eşhed ê destê raştî ra dest pêkênî, dima gişta werte ra heta gişta qije nenguyî tîdima qesiyênî. Dima gişta pile qesiyena. Tewr dima gişta qije ya destê çepî ra dewam kenî (Uca, 2003: 205).

وَقْتُ نُورٍ أَمَّهَ كَشْتَهُ بِي سَكَانٍ / نُورٍ جَارٍ يَارَانُ زِي أَمَى بِي بِيئَانُ 162-

Weqtu yu nûr ame gişte bî sekan / Nûrî çar yaran zî amey yî bînan

نُورٌ صِدِّيقِي دِ رَاشَتِ صِدْقِ دَه / بِي سَكَانٍ فَارُوقِ زِي صِدِّيقِ دَه -163

Nûrî Şiddîqî de raştî şidqî de / Bî sekan Fârûqî zî Şiddîqî de

نُورٌ عُثْمَانُ زِي رَاشَتِ عُمْرِى / بِي عَلِي كَشْتَنَا جَبِي بِيئَمْرِى -164

Nûrî ‘Usmânî zî raştî ‘Umerî / Yî ‘Elî kişta çepey Peyğemberî

وَقْتُ أَدَمَ جَمَّ كَشْتَنَا شَدَه / آئِي كُو نُورِ مُصْطَفَايِ هَاؤُ تَدَه -165

Weqtu Âdem çim gina gişta şede / Ay ku nûrî Muştefâyî ha w tede

بِي مُفَرَّحٍ فَا بِالْهَامِ رَبِّي / أَلْسَلَامُ هَمَّ عَلَيْنُكُمْ يَا أَبِي -166

Bî mufferreh va bi îlhamê Rebbî / Es-selâmu hem ‘aleykum ya ebî

ذَا جَوَابِ نُورِي قَرَا رَبِّي وَرَى / وَعَلَيْنُكُمْ السَّلَامُ فَا تَرَا -167

Da cewab nûrî vera Rebbî wera / We ‘aleykumu’s-selâmu va tera

Şaîr Xasî, inî beyîtan de zî behsê nûrê Muhemmedî ser vateyanê xo dewam keno. Derheqê nûrê Muhemmedî de Bedîuzzaman hina vano:

“İno halê Resulullahî -viraştîşê nûrê ey- bi eqil nê, bi nûrê îmanî yeno famkerdiş û vînayîş. Seyîdê ma bezreyê inaî alemî yo. Eynî wext de fêkiyo tewr rind o. İlmê îlahî de heyat bi nûrê ey dest pêkerdo, bi wucudê ey o rumetîni însaniyetî resayo kamilî. Ino gure qey Ellahî, asan û (şenik) o. Keso ke, îkramêko rind verê cû dano dostê xo. Homayo pîl waşto cemal û kemal, qudret û pîltîya xo ramocno. Ino semed ra heme alemî esteyan û însan viraşto. Aha Homayî, bi nûrê hebîbê xo yê Muhemmedî dest pêkerdo ino tecellîyo muazzam.” (Nûrsî, 2003: 514-540).

İbn Hacer el-Heytemî vano: “Heme Pêxemberî roşniya xo Hz. Muhemmedî aleyhî selam ra gênî; çunkî wi sultanê înan hemîn o, wi reisê înano tewr şerefin o ke wi wesifnayîşî heq keno û îmamo tewr berz ê înan o.” (Selvî, 2007). Xasî inî beyîtan de bînatyê nûr û çar xelifeyan de yew tîkîlî virazeno. Goreyê Xasî, çî wext nûrê Muhemmedî yeno reseno giştan, kiştê ê nûrî de binî zî şoq danî. Inî nûrî, nûrê çar xelifeyan o. İta de, fezîlet, meqam û qîmetê inî çar yaranê rûmetan yeno ramotiş.

2.4. Qisimê Hewtinî de Mefhumê Nûrî

Qisimê hewtinî de Xasî, behsê inî persanê cêrênan keno û geyreno cewabanê înan bido:

Hz. Âdem û Hewa cenet ra çira ameyî vetiş?

İnan qey qebulkerdişê tobeyê xo çita û kam kerdo wesîle?

Nûrê Pêxemberî ma Hz. Âdemî ra senî neqil bîyo kalikanê Pêxemberî ma û heta bawkalê ey ‘Ebdulmuttalîb senî ameyo?’

169- حَضْرَةَ حَوْا نَظَرُ دَا أَدَمِي / فَا چِه نُورُ فَا پِي فَخْرُ عَالَمِي

Hezretî Hewwa nezer da **Âdemî** / Va çîhi nûru, va ‘Yî Fexrî **‘âlemî**’

170- خَالِقِي هُرْدِي مُزَيِّنْ كَرْدِي بِي / هَم دِ جَنَّتْ دَه مُخَيَّرْ كَرْدِي بِي

Xâliqî hurdî muzeyyen kerdî bî / Hem dî Cennet de muxeyyer kerdî bî

Vatişê Xasî ser asena, Hz. Hewa, çareyê Âdemî de nûrê Muhemmedî vînena û ino nûr ra persena. Homayî, Âdem û Hewa zaf rind viraştî û ê wirdî cenet de muxayer verdayî. Ino xusus ayet de hina vîyeren:

“Ma va ya Âdem! Ti u cînîya xu pîya cennet di runişên uca di şima ça ra wazênî zêda zêd biwerên; labelê duştê ina dar ra meşîyerên! (Eger şima şîyerên) şima benî zaliman ra.” (Çolîg, 2014: Beqera 2/35).

180- بَعْدُ عَفْوِي أَدَمِ رَا بِالْبَيِّنِ / أَمَه پَاشَتَنِي شَيْبِثِ يُو نُورُو قَرِينِ

Be‘dî ‘efwey **Âdemî** ra bîl-yeqîn / Ame paştey **Şîsî** yu nûro verîn

181- شَيْبِثِ زَا زِي أَمَه لَاجِ پِي هَمَا / نِشَكَنَا هَنْدِي بِمَارِ قِي شَيْمَا

Şîsî ra zî ame lacî yî hema / Nişkena hendî bimarî qey şima

182- چُونَكِي حَتِّي بِيئَرُو عَدْنَانَ رَسُو / كُو بِيئَرُو نَزْدِ سَه نَامِي پِي رَسُو

Çunkî hetta bîru ‘Ednânî risu / Ku bibu nizdî se namî pîrîsu

184- لَا بَلِي عَدْنَانَ رَا پِي پِي هَمَا / قِشْتُ بِيئَرُو پِي بِي شَكِ فَاجِي شَيْمَا

Labelî ‘Ednânî ra pey yî hema / Vîstu yew pî bîşekî vacî şima

185- عَوْلِي عَدْنَانَ و مَعْدُو و هَم نِزَارُو / يُو مُصَرُّ بِي يُو زِي أَلْيَاسِ نَامِدَارُو

‘Ewwulî ‘Ednân u Me‘d u hem Nîzâr/ Yew Muzer bî yew zî **Îlyâs** namedar

186- مُدْرِكُهُ يُو يُو خُرَيْمَهُ يُو كَنَانَ / نَضْرُو وَمَالِكُ فَهْرُو وَغَالِبُ زِي هَمَانَ

Mudrîke yew, yew Xuzeyme yew Kenân / Nezr u Mâlik, Fehr u **Ġâlîb** zî hemân

187- هَم لُوئِي هَم كَعْبُو و مُرَّهُ هَم كِلَابُ / هَم قُصَيُّ زِي هَوْتُ و دَسُ أَمِي حِسَابُ

Hem Lu‘ey hem Ke‘b u Murre hem Kîlâb/Hem Quşey zî hewt u des amey hîsab

188- يُو زِي يُو عِبْدُ الْمَنَافِ مُرْتَعِبُ / يُو زِي هَاشِمُ يُو زِي عِبْدُ الْمُطَلِّبِ

Yew zî yu ‘Ebdulmenâfu murte‘îb / Yew zî Hâşîm yew zî ‘Ebdulmuttelib

189- شَيْبِثِ رَا حَتِّي تَيَا نُورُ بِي نِهَانَ / فُجَاءَةُ پِي پِي دَه پِي ظَاهِرُ هَمَانَ

Şîsî ra hetta tîya nûr bî nîhan / Fuc’eten pî yî de bî zâhîr heman

Wexto ke Hz. Âdem şirawîya ina dinya û Homayî tewbeyê ey qebl kerd, dima nûrê Muhemmedî ke çareyê ey de bî. O nûr uca ra şî kewt paştê Hz. Şîsî. Wexto ke Şîs, kewt hemlê dadîya Hz. Hewa

o nûro ke çareyê aye de bî welidiyayîşê Şîsî de vîyartîbî çareyê ey. O nûrê Muhammedî yo ke çareyê Şîsî de beriqîyayênî o nûr hewilîya cînîya ey; uca ra şî çareyê lacê ey Enuşî, dima kewt çareyê lacê Enuşî Kaynanî. Bi seserran ino nûr, çareyan ra vîyart şî çareyanê bînan û vindert. Ino nûr, peynîye de ‘Ebdulmuttâlîbî ra şî resa ‘Ebdullahî û ey ra zî kewt çareyê Muhammedî aleyhî selam û wayirê xo esil de qerar kerd (Köksal, 2011: 67-68).

Qisimê heştinî de behsê vîyartişê nûrê Muhammedî ê babîyê ey ra Hz. Muhammedî est a. Reyna, îta de behs est a ke; tikê duşmenî, çareyê ‘Ebdullahî de nûrê nubuwet vînenî û inay ra ey rê dom nanî ro...

2.5. Qisimê Heştinî de Mefhumê Nûrî

Mewlîdê Xasî de biyê ino qisim çend qisiman de nûrê Muhammedî ra behs kerdîbî. O nûr, Hz. Âdemî ra heta Hz. İbrahîmî silsileyânê pakan ra kirişiyayo û vîyarto ameyo resayo çareyê babîyê Pêxemberê ma ‘Ebdullahî.

وَقُتِلَ عَبْدُ اللَّهِ دَهْ نُورٌ بِي ظُهُورٍ / كَافِرَانُ زَانَا كُوْ آمُوْ نَزْدِي نُورٌ -191

Weqtu “Ebdullahî de nûr bî zuhûr / Kâfîran zana ku amew nîzdî nûr

بَعْدُ جُوْ كَيْرَائِي بِقَتْلِي هَمَّا / حَافِظِي بِي خَالِقِي عَزْدُو سَمَّا -192

Be‘dî cu geyray bîqetlî yî hema / Hâfîzî yî Xâlikî ‘erd u sema

تَمَّ فِجِي رَا پَاوْتُ بِي كَافِرَانُ / جَائِكُهُ عَبْدُ اللَّهِ بِكُشِّي بِرَانُ -193

Tim qicî ra pawutî yî kafîran / Cayke “Ebdullahî bikşî bî biran

Behsê nûrê Muhammed û întiqalê nûr ser zaf kîtaban de behs est o. Mewludê Suleyman Çelebî zî inî eseran ra yo. Çelebî, qey nûrê Muhammedî inî çiyî terzê şîrî de vatî:

Sonra Havvâ alnina nakl ettî bîl / Durdu onda dahî nîce ay u yıl

...

Erdî İbrâhîm’e İsmâîl’e hem / Söz uzar gerî kalanin der îsem

...

İş bu resm île müselsel muttasıl / Tâ olunca Mustafâ’ya muntakil (Yılmaz, 2006: 8).

‘Ebdullah, qicanê ‘Ebdulmuttâlîbî ra mîyanê lacan de laco heştin bî. Hetê ruçik û kurme xo ra nêmanayêne birayanê xoyanê bînan. O nûro ke çareyê ‘Ebdulmutallîbî de bî, biyayîşê ‘Ebdullahî ra dima yeno kuweno çareyê ‘Ebdullahî. Ino nûr, yew rindîya weşe û şîrinîya bêemsale dabî rîyê ey. Labelê kesî nêzanayêne ina rindî û şîrinî çara ameya (Suruç, 2012: 1-4).

Çi wext wextê ameyîşê inê pêxemberî bibo nîzd û elemetê ey zî bibîyî eşkera ina weşê cuhudan nêşî. İnî sebebî ra înan ra yew qisim çî wext elameta Pêxemberî o nûr, çareyê babîyê Muhammedî aleyhî selamî de dî, ey rê biyî duşmen û kewtî ey dima ke yi bierzêne dom. Xasî inî beyîtan di, babîyê pêxemberî ma ‘Ebdullahî de zuhurê nûrî dima duşmentîya cuhudan ser yew mesele ra behs keno; labelê raştîya ina mesele ser çimeyan de yew melumat çin o.

Weqîdî ra rîwayet bîya, ‘Ino nûr çareyê bawkalê ‘Ebdulmuttâlîbî de tewr zaf beriqîyayênî. Dima çareyê “Ebdullahê Zebîhî de zahîr bî. Çi wext, Rebbê mayo Celîl waşt tîjê zatê Muhammedî wa

‘ezmanê ruhan ra bierzîyo ‘alemê wucudî sînayê nîqahî eşt qelbê “Ebdullahî. Ey dadîya xo ra va:

- Ez wazena şîma mi, wayirê rindî û cemal, zanayîş û fikir yew keyna de bizewecnêni. Wa nesebê aye berz, baxirê aye ezîz bo. Dadîya ey va:

- Sare û çîman ser, ez waştîşê to cade ana ca! Û dest pêkerd cigêrayîşê qebileyanê Qureyşî. Yew keyeyo ke tede wayirê nesep, hesap û rindî, cemal keyna est a nêverda ke tede gêraya (Suruç, 2012: 21).

Şewa zîfafê “Ebdullah û Âmîna de nûrê Muhemmedî çareyê ‘Ebdullahî ra vecîyeno kuweno çareyê Âmîna (Topaloğlu, 1991: 63-64). Tikê çîmeyan de qeyd bîyo ke, Wehb lacê Zuhre hetê ruçik ra rind bi û keynaya ey Âmîna zî yew mewkîya berze de bî. Tikê vanî inî rîwayetî hinayinî badê cû ameyî vatiş ke Xasî zî beyîtanê corênan de wesifanê hinayinan dano û inî rîwayetî seba hurmet û sînayîşî ke qey Hz. Âmîna ameyî pawitiş û vatiş. Labelê, hetê eselet û şerefi ra cayê Qureyşîjan exleb mîyanê qebileyanê ereban de berz bî. Hem zî ‘Ebdulmutalib sermîyan û seyîdê Qureyşîyan bî. Helbet hina yew merdim lacê xo rê keyna biwazo ey rê umîş bena ke yew keyeyo menşur ra xo rê veyve biwazê. Înay ra, yew vaco inî rîwayetî hinayinî eslê yin çin a, efsane yî û bêbin î ina raşt nîya (Topaloğlu, 1991: 63-64).

Nûrê Muhemmedî sebebê viraştîşê her çî yo. Homayî ma her çî ra ver nûrê Pêxemberî ma viraştî. Dergahê Homayî de Muhemmed aleyhî selam hem wayirê dostî hem berzî hem meqama Mehmudî û hem pîlitî yo. Eger ma raşt xelasî wazenî gereka ma Muhemmed aleyhî selam dima şîyerê. Fek û qelbê ma her tim ey rê salat û silom bîyaro û eemelê ma zî umîşê sunetê ey bo.

2.6. Qisimê Newinî de Mefhumê Nûrî

Qisimê newinî de behsê ravîyartişê nûrê Muhemmedî babîyê ey Hz. ‘Ebdullahî ra çareyê dadîya ey Hz. Âmîna est o. Reyna verê bîyayîşê bimbarekî de ê hewnê ke Hz. Âmîna dîyî û ê xeberî mîjdanan bi wesîleyê inî hewnan girewtî û hema hemleyê dadîya xo de sêwirmendişê Hz. Muhemmedî ra behs est o.

بَعْدَ جُو نُورِو كُو مَا كَرْدُ تَنَا / آمَه بِي مَيْمَانُ بَقِيْبِ آمَنَا -219

Be‘dî cu nûru ku ma kerdu sena / Ame bî meyman bi qeybî Âmîna

وَقْتُ يُو نُورِ آمَنَا دَه بِي ظُهُورِ / آمَنَا زِي دِي عَجَبِ عَزُو سُرُوْر -220

Weqtu yu nûr Âmîna de bî zuhûr / Âmîna zî dî ‘êceb ‘îzz u surûr

Ma bizanê, her çîyo ke est o, bi nameyê Homayî û qasidê ey Muhemmedî aleyhî selam qîmet gêno. Mexluqat, însanî, pêxemberî û ina ummet hemînê înan pê nûrê Muhemmedî qîmet girewto. Înay ser Xasî, vano:

‘Îno nûro ke nuştîşê Mewlîdê mi bi wesîleya ey bîyo û nûro ke ma beyîta verên ra heta îta medh û sena ey kerdo ino nûr, şewa zîfafê ‘Ebdullahî û Âmîna de çareyê Âmîna de beno eşkera. Âmîna zî bi inî nûrî zaf îzzet û şayî, mîjdan û xelatî, şayî û weşî vînena.’

آمَنَا فَا وَقْتُ مِنْ زَانَا كُو نُورِ / آمَه وَ مَيْمَا نَبِيِي مِنْ بِي قُتُوْر -222

Âmîna va weqtu min zana ku nûr / Ame u meymanîyey min bîfutur

يُو شَوِكْ اَزْ دِ هُوْنِ كُو شِرِيْنِ / مِنْ دِي آمَه مَرْدُمِ كُو اَنْوَرِيْنِ -223

Yew şewike ez di hewnikew şîrîn / Min dî ame merdumikew enwerîn

224- مَرْحَبًا فَيْكَ مُحَمَّدٌ قَا هَمَا / نَامَه مِنْ پَرَسَا وَ قَا اَزْ اَنَمَا-

Merhebâ fike Muhammed va hema / Name min persa u va ez Âdem a

Rîwayet bîyo ke, a şewa ke Âmîna Xatun, bîya nêweş û Pêxemberê ma kewto hemleyê aye erd û ezman ra hina veng dîyeno ci: ‘Nûrê Muhammedî nimitkî emşo pîzeyê Âmîna de ca girewto. Wi qey mîjdandayîş û tersnayîşê însanan vecîyeno werte (û beno wezîfedar).’

Emir dîyena Ridwanî (Wi yew meleket o û wezîfeya ey pawitişê berî cenetî yo.) (Develioğlu, 2012: 1179) rê ke wi qey ameyîşê Muhammedî xelat bido inî kâinatî û ina şewe beranê cenetî abikero.

A şewe, Mekke de çendêk heywanî est î yenî ziwan û yew fek ra vanî:

“Dadiya ey Muhammedî rê bîya nêweş. Ma Rabbê Ka’be rê sond wanenî wi nûrê dinya yo û ê ke hê dinya de yê çilayê înan o.”

Reyna her aşma nêweşîya Âmîna de erd û ezman de hina veng dîyeno û hina vacirîyeno:

“Seba nizdbîyîşê Mustafayê Emînî mîjdan bidên!”

Dadiya seyîdê ma Resullullahî Âmîna vana ke:

“Hemleyê mi ra şeş aşmî vîyartîbî mi xeyb ra vengêk şinawit. Wayirê ê vengî hina vatên: ‘Ya Âmîna! Qey welediyayîşê tutê xo rê hezir bo. Wi emîn (ey rê bawerî bena) o.’” (es-Safûrî, 2016).

Zafê kitabî sîyerî o nûro ke çareyê ‘Ebdullahî de est bi û beriqîyayênî o nûr ra behs kenî. Çi wext, ‘Ebdullah, Âmîna dir zewicîyeno o nûr, şino kuweno çareyê Âmîna. O nûro ke behsê ey kitabane ‘*Delâilü’-n-nubuwwê*’, mewlîdan de û zobîna eseran de bi ‘nûrê Muhammedî’ û ‘nûrê nubuwwet’ tabîr beno, ino nûr kuweno çareyê Âmîna. Reyna çimeyî qeyd kenî ke ê hedîseyî ecaybî ke hemlê Hz. Âmîna ra heta biyayîşê Hz. Muhammedî ameyî meydan înan ra çend hedîseyî bi şahadîya Âmîna benî. Muellîfî verênî inî rîwayetan ser zaf nîvindertî (biwennê; İbn-î Hîşâm, Î, r. 157-158.). Inî rîwayetî hetê cigêrayoxanê neweyan ra tenkîd bîyî û inî cigêrayoxî derheqê inî mewzuyî de hina vanî: ‘Sihetê inî rîwayetan sabît nîyo.’ Yew rîwayeto sehîh est o, ino rîwayet zafê çimeyanê hedîsan de vîyareno. Inî rîwayetî de îfade bîyo ke Hz. Pêxember ‘xatemê nebîyan’ o û dadiya ey derheqê ey de yew hewn vînena... Ehmed b. Hanbel, kitabê xoyo *el-Musned* de hîrê cayan de û Heysemî zî yew ca de ino rîwayet qeyd kerdo; labelê muhtewayê inî hewnî ser o yew îzah çin o. Tikê cigêrayoxî vanî; ‘Muhtewayê inî hewnî ra yew qîsim baco zeliqîyeno inî hedîsî. Ino hewn yew rîwayetê sehîhî ra yew qîsim o; çendêk hetê muhtewa ra zaf zixm nîyo ma bizanê ino yew hewn o; coka ma nêşkenî zaf tenkîd bikerî. Ino behîs, mewlîdê *Vesîletu’-n-necât* de zî est o (Topaloğlu, 1991: 63-64). Dadiya seyîd û serwerê ma Âmîna, wextê neweşîya de her tim çiyî ecaybî zey ‘keramet û delîl’ dîyêne. Inî hedîseyî zî qedr û qîmetê Muhammedî motêne ra. Wi bi inî nûrî ame dinya.

Keso ke bi nûrê xo alem keno roşn (Suruç, 2012: 55): Vatişê ma qey xelasîya ma ya tamam û timatimî ‘Seyîdê Kâinat Hz. Muhammedî rê hezar salat û selam...’

2.7. Qisimê Desinî de Mefhumê Nûrî

246- شى رَبِيعُ الْأَوَّلِ رَا دَسْنَ شَوَى / آمِنَا بِي عَرَقِ نُورِي يُو هَوَى

Şî Rebî‘ul-ewwelî ra des şewî / Âmîna bî gerqî nûrî yew hewî

247- آمَنَهُ قَا وَفَتْ بِي دُوَيْسَ شَوَى / اَزْ تَبِي مَنَدَا دِ خَلُوَه بِي يَوَى

Âmîna va weqtu bî duyyes şewî / Ez tenî mendî di xelwe bî yewî

أئ شوى هم بي دوشنبه بي فئور / من دي چار جيني مري امي حضور -248

Ay şewî hem bî duşenbe bîfutur / Min dî çar cînî mi rî amey huzur

Hîn wextê bîyayîşê Pêxemberî ameybî. Desê aşma Rebîulewel bî. Pêxemberê ma kewtîbî îta ra new aşmî û des rocî verê cû kewtîbî hemleyê dadîya xoya Âmîna. Qey şoqdayîşê ina dinya nûrê Muhemmed aleyhî selam, bîbî nêzdî. Nêzdîbîyayîşê wextê welednayîşê Pêxemberê ma ser a dadîya yi Âmîna vana:

“Reb’ûlewwel ra diwês şewî vîyartîbî. A şewe, şewa dişemeyî bî. Ez yew halo teynayî de teyna bîya. Mi dî, çar cînî mi ra vecîyayî ameyî. İnî cînîyî -silomê Homayî yin sera bo- ‘Hewa, Asiye, Sara û Meryem’ bî. İnan bi a meqama xoya berz û pîlîtiya xo xizmetê mi de bêqusur bî. Mi seba bara (hemleyê) xo qet yew zehmet, giranî û ezîyet nêant. Çi wext ez bibîyêne teyšan; mi diyêne, mi rê yew şerbet ardêne, ino şerbet mendêne awa gule; labelê a awe ne şekerine bî ne tede engemîn est bî. Mi o şerbet werd û canê mi zaf bî rehet. Badê werdişê inî şerbetî mi dî yew teyr amî serê banê mi. A teyre hebîbê mino Emîn bî. Çi wext wi ame ina dinya qom û qebîleya ey her kes hedir bî...”

A dadîya Ezîze wayîrê hina yew şerefi bî, ino şeref ina dinya de tu kesî rê qîsmet nêbîyo. Reyna a cînîya biqîmet wextê bîyîşê/ardişê ina dinya Muhemmedî hina vatîbî:

“Aşma şeşine yê hemleyê mi de şewêk hewnê mi de yewî mi ra va: ‘Ya Âmîna! Bizane ke, ti xeyrinê heme aleman rê bîya hemle. Çi wext ti wi ard ina dinya nameyê ey pawane Muhemmed û wezîyetê xo ra çewî ra behs mekere!’ De vace, wextê welediyayîşî amebî... Vistoreyê mi ‘Ebdulmuttâlîb, şîbî Qabe tewaf bikero. Ez keye de bîya. Nişka ra vengêko pît ame goşanê mi. Tay mendbî ez ters vera bihelîy. Ez çi bivînî! Mirçikêka sipîye vecîya ame cayê mi û bi pelê xo paştîya mi vilêna. A deqa ra nat mi de nameyê ters ra çîyêk nêmend. Mi çime eşt kişta xo: zereyê tasêk de hê şerbet danî mi. Mi tase ra şerbet werd nêwerd nûrêk ez pişta û Muhemmed aleyhî selam ame dinya.” (Suruç, 2012: 29). Bi inî ameyîşî û welediyayîşê tu, ti vanê seke alem yew hew dec û keder ra xelisîya, xem û huzun kerd xo vîra û keyfweş bî. Tarîtî, cade bi nûrê ey bî vila. Kaînat, zereyê yew şayî û kelecânî de qîra (Suruç, 2012: 63):

Merhebâ ey sîrrî Subhân merhebâ / Merhebâ ey ruhî ruhan merhebâ

Merhebâ ey Fexrî ‘arşî merhebâ / Merhebâ nesley Qureyşî merhebâ

Merhebâ ya şahîbe’d-dînî’l-mubîn / Merhebâ ya şadiqe’l-we’dî’l-emîn

Merhebâ ya men sereyte bilherem/ Merhebâ ya men denewte bilqedem

Merhebâ ya qurrete’l ‘eynî’l-wera / Merhebâ ya men nubî’te fî’l-hîra

Merhebâ ya ‘alime’l ‘ilmî’l-ezel / Merhebâ ya Şâfi’en(y) yewme’l-wecel

Merhebâ ey rehmeten lîl’âlemîn / Merhebâ ya şefî’u’l-muznîbîn

Wazenî ger ma xelaşîyyâ temâm / Vatişî ma eş-şalâtu wes-selâm

Safîyye Xâtun zî hina vatîbî: “Wexto ke Muhemmed aleyhî selâm dadîya xo ra bî, her ca yew nûr guret. Binêk bi şî secde, sereyê xoyo bimbarik da wera û bi ziwanêko zelal va “Lâilâhe illallah, innî resulullah / Bêşik Ellah yew o, ey ra ber yewna Homa çin o. Bêşik ez zî Resulê Homayî yo.”

Reyna a şewe, Hz. Âmîna, nûrêk vînena û şoqê inî nûrî de qesran û koşkanê Şamî temaşe kena (Suruç, 2012: 65). Wexto ke Seyîdê inî Kaînatî, şeref da ina dinya, cayê dadîya ey de dadîya ‘Ebdurrahman b. ‘Efw Şîfa Xatun û dadîya ‘Usman b. Ebu’l As Fatima Xatun zî est bî.

Şîfa Xatun ke, wextê weledîyayîşê Muhemmed aleyhî selam de ebatî kerdîbî. A qey ino bîyîşo bimbarik inî temaşayî xo ma rê neqil kerdî:

“Wexto ke Resulullah ame ina dinya, ez uca de bîya. Cade resaya. Vengêk ame goşanê mi: Rehmê Ellahî ey sera bo!’ Bênatyê meşriq û mexrîb bi yew nûr bî de. Heta, mi tikê qesrî welatê rumijan dîyî! Badê cû mi Resulê Homayî girewt vereka xo û mi wi lona. Hina yew hal ame mi ser, tew kewt mi û çimî bîyî tarî. Gerguş verê çimanê mi ra bî vîndî. O veng hina persa, ‘(Muhemmed) Şî ça?’ hina cewab dîya, ‘ Wi berd rocwete!’” (Suruç, 2012: 65).

Fatima Xatun zî vîrardişê xo de vatîbî:

“A şewa mesude de keyeyo ke bîyîş(tewellud) rê wayirî kerdîbî nûr bî de û estareyî ezmanî weşeşe ricîyêne û şindilyebî.” (Suruç, 2012: 65).

Înî kaînatî de bêguman hedîseya tewr pîle, teweludê Pêxemberê ma Hz. Muhemmedî yo. Çunkî wi, bezreyê dara hîlqatî yo. Eger Qadîro Zulcelal ameyîşê Muhemmedî aleyhî selam teqdîr nêkerdêne ne ino kaînat ne zî insan nêbîyêne. Derheqê ina dehqera de Bedûzzaman hina vano:

“Eger bi ewnîyayîşê kitabêk biewnîyê ina alema xişne ra, nûrê Muhemmedî murekebê qelemê katîbê (nuştox) inî kitabî yo. Eger a alema xişne (zey) yew dare xeyal bibo, nûrê Muhemmedî hem beno dendikê aye hem zî (beno) fêkiyê aye. Eger dinya wayirê heyatî bîyo qebulkerdiş, o nûr beno ruhê aye. Eger dinya zey yew insanî tesewur bibo, ino nûr beno eqlê aye.” (Nûrsî, 2003: 99). Wextê ameyîşê eyê ina dinya de nûrêk vîniyeno ke ino nûr rojhelatî û rojawanî sey yew wadeyî kerdîbî roşn (Suruç, 2012: 35). Ino nûr, Qur’an û Muhemmed aleyhî selam ser yew nîşan bî.

PEYNÎYE

Hz. Muhemmed, dendik, kakil û bezreyê mexluqatan o. Nûro Îlahî ey sera vîyarto ameyo heme mexluqatan ser. Ruhê ey eşref û sîretê ey rind qey heme aleman bîyo wesileyê rehmetî. Nameyê ey o bimbarik Lewh-î Mehfuuz de pêxembero sifte ameyo nuştîş. Rîwayetan gore resulê Homayî bi teqdîrê Homayî kaînatî rê tecelîyê heskerdişî yo. O sebebê viraştîşê inî alemî muhabeto Îlahî yo.

Homayî waşt o bi cemalet û celalê xo bîyo zanayîş û ino rid ra mexluqat viraşt o. Viraştîşê mexluqatan de yew cebr (tada) çin o, teyna heskerdiş û sînayîş est o. Ino heskerdiş zî verê cû qey Hz. Muhemmedî ameyo ramotiş. Mîyanê esteyan de Homayî rê tewr sînaye zat hebîbê ey Muhemmed o. Ey teqdîrê îlahî de senî ke dora verêne girewta, tecelîyê alemanê esteyan de zî dora verênê girewta. Nûrê ey zî heme mexluqatan ra ver xelq bîyo. Derheqê inî mewzuyî de hedîsî û vateyî zixmî est î. Reyna ino nûr û ruho berz qey heme pêxemberan, welîyan û bawermendan bîyo çimeyê nûr, zanayîş, heskerdiş û bereketî. Eger wi şefect nêkero û mebo mîyançî tu kesî rê yew nûr, zanayîş, îlim, heskerdiş û bereket nîno. Qedr û qîmetê Hz. Muhemmedî endêk berz o seba inay heme pêxemberî wazenî bibîyê umetî ey û binê sencaxê ey de bidîyayî arî. Seba inay mewzuyê nûrê Muhemmedî zaf eseranê dîniyan û edebîyan ca girewto. Derheqê inî nûrî de nuştayî, şîirî û kitabî ameyî nuştîş. Ina çarçewa de edebîyatê tirkan, ereban, farisan û kurmancan de zaf xebatî est î.

Edebîyatê zazakî yê klasîkî mîyan de zî çend eseran de mewzuyê nûrê Muhemmedî ra behs bîyo. Inî eseran ra eserêko muhîm mewlîdê Ehmedê Xasî yo. Zereyê mewlîdê Xasî de 26 beyîtan de 31 rey ca dîyayo mefhumê nûrî. Inî beyîtan de kelîmeyê nûrî manaya xoya esil, manaya nûrê Homayî, alametê pêxembertî, nûrê Muhemmedî û motîşê çar xelifeyan sera şuxulîyaya. 15 beyîtan de kelîmeyê nûrî ya raşt-a-raşt ya serakî manayê nûrê Muhemmedî de şuxulîyaya. Ma zî ina meqala de bi referansê inî mewlîdî nûrê Muhemmedî ra behs kerd.

EXTEND ABSTRACT

Commentators and Sufis have talked about Muhammadian-Nûr in the light of verses and hadiths since the early times. They wrote books such as Siyar, Tabaqat, Mawlid and Aqaid on this subject. According to Sufis, Muhammadian-Nûr is the first thing created among all creatures. In this context, different religions, sects and sciences have put forward theses on the first point of existence. Many scholars, such as Muhy al-Din al-Arabi, Imam al-Rabbani and Ahmed Khasi, stated that the first thing created was Muhammadian-Nûr. Everything that exists, such as the Qalam, the ninth heaven, space, mind, spirit and plants, came into existence through that light.

The first created being, Muhammadian-Nûr, was named as Muhammad's soul and Muhammadian truth. Understanding the subject of Muhammadian-Nûr is possible by knowing the concept of light. Knowing the answers to questions such as how the word Nûr is used in the Holy Quran and hadiths, what its meaning is, which beings are called light, and what the relationship between light and prophethood is necessary to understand the subject (Çelik, 2004: 144-146). If the thought of Muhammadian-Nûr is separated from its own meaning and treated as a new subject, the truth cannot be understood and revealed.

The concept of Nûr is used in different meanings in the Holy Quran. Sometimes this concept was used for Allah, and sometimes for other beings (Çelik, 1999: 149-155). The word Nûr is attributed to the name of Allah in the 35th Verse of the Nûr Surah. In this context, it is known that the manifestation of Allah's names is manifested as several names in every being. All the names of Allah are manifested in humans. This issue is mentioned in the 31st verse of the Bakara Surah. Allah, the light of the earth and the skies, is manifested in all existence under the name of light (Çelik, 1999: 149-155). These two issues lead to the following conclusion: All Divine names are fully manifested in our Prophet Muhammad. Because, according to the hadiths, his rank is higher than that of all people. In the sight of Allah, he is the most valuable person among the past and future people (Iyâz, 2012: 196-198). In the interpretation of the following verse, some commentators state that what is meant by Nûr is Muhammad, peace be upon him (at-Taberi, 2003: 264; ar-Râzî, 1988: 548).

“O People of the Book! Now Our Messenger has come to you, revealing much of what you have hidden of the Scriptures and disregarding much. There certainly has come to you from Allah a light and a clear Book.” (Maide 5/15).

Information about the subject of Muhammadian-Nûr is also given in the hadiths:

“I was a prophet while Adam was still between the soul and the corpse.” (Yıldırım, 2001: 193-207).
“I am the first of the prophets in terms of creation and the last in terms of sending.” (Akkaya, 2012: 180-202).

“I was a light in the sight of Allah thousands of years before the creation of Prophet Adam...” (Ay, 2010: 77-120).

Those who conveyed the first information with Muhammadian-Nûr and Muhammadian truth are Câfer es-Sâdık, Zunnûn el-Mısırî and Abdullah et-Tusterî (d. 283/896). (Çift, 2004: 144-146).

According to Khallaj al-Mansur, ‘The light of prophethood emerged from the light of the Prophet Muhammad. These lights become apparent with his light. His is the brightest light among all lights, and there is no other light before his light.’ (Akkaya, 2012: 180-202).

Prophet Muhammad was praised both before and after he was born, and he will be praised until the end of time. The first poem among these praises is the poem written by his grandfather Abd al-Muttalib:

“Praise be to God; he gave us this beautiful and cute child.

He became a master to other children while he was still in the cradle.

I entrust it to the owner of the pillars of the Kaaba” (Bakırcı, 2003: 129).

Poets come to the fore in praising the Prophet Muhammad after Islam. There were these poets among the companions. The birth of the Prophet is an important link in these praises. However, the life of the prophet is not limited to birth. For this reason, Shemail-type books are also considered within the Mawlid genre (Bakırcı, 2003: 63, 67).

Muhammadian-Nûr is a symbol and this symbol is represented and compared with the sun, moon or stars. This light removes darkness and ignorance. It illuminates the universe from beginning to end. Muhammadian-Nûr has not only been discussed scientifically among scholars, Sufis and poets. This light is also mentioned in terms of love and praise. Poems and odes were written about this light. The subject of Muhammadian-Nûr has been discussed in classical literature in Turkish, Arabic, Persian and Kurdish literature. This subject is mostly included in works such as Siyar, history and Mawlid. The subject of Muhammadian -Nûr has been discussed in different classical works in Zaza literature. One of these works is the work called Mewlidu'n-Nebiyu'l-Qureyşî, which is also the first work in Zaza language. This work was written by Ahmed Khasî in 1899. The subject of Muhammadian-Nûr is extensively included in this work.

Knowing the concept of Muhammadian-Nûr and studying about this concept is important and a necessity for literature. This concept is a concept found in Islamic religious literature. For this reason, it is a need to know the framework of this concept and determining this concept is a problem. For this reason, this study deals with the subject of light in Ahmed Khasî's mawlid and the concept of Muhammadian-Nûr. Descriptive Analysis method was used in the study. The data of the study were taken from Khasî's mawlid. Then, sources dealing with the subject of Muhammadian-Nûr were used according to the limits and needs of the study. The answers to questions such as how many times the word Nûr is used in Khasî's mawlid and in what sense it is used are answered according to the order of the mawlid. The couplets in which the concept of Muhammadian-Nûr is mentioned are explained by the commentary method.

ÇİMEYÎ

- Akkaya, V. (2021). İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı. *Sufiyye*. 10, 180-202.
- Akman, M. (2011). Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 107-131.
- Anter, M. (2013). *Hatıralarım*. (3. Baskı). İstanbul: Aram Yayınevi.
- Apuhan, D. (2022). *Molla Mehmet Demirbaş Divanı (Şekil, Biçim ve İnceleme)*. (1. Baskı). İstanbul: Neşirxaneyê Vir.
- Ay, M. (2010). İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 23, 77-120.
- Bakırcı, S. (2003). *Mevlid Doğuşu ve Gelişmesi*. İstanbul: Akademik Araştırmalar.
- Çantay, H. B. (1965). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâlî Kerim*. (1. Baskı). İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Çelik, Ö. (1998-99). Kur'an-ı Kerim'de Nûr Kavramı. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (17), 149-155.
- Çift, S. (2004). İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13 (1), 144-146.
- Çolig, F. (2014). *Tefsire Qur'one Kerim Zazaki*. (1. Baskı). İstanbul: Astun.
- Dağılma, İ. (2015). Ahmedê Xasî'nin Hayatı ve Mevlid Adlı Eserinde Tema. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*. 1(1), 124-146.
- Demirci M. (2018). Nûr-i Muhammedî. *DEÜİFD*. 1, 239-258.
- Demirci, M. (1997). Hakikat-i Muhammediyye. *İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 27, 179-180). İstanbul: TDV Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- El-Cezûlî, M. (2018). *Delaili Hayrat Şerhi Kara Davut*. A. Akçiçek (Çev). İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Er-Râzî, F. (1988). *Tefsîr-i Kebîr Mefatih'ul Gayb*. S. Yıldırım vd. (Çev). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erzurumlu, İ. (2003). *Marifetname*. M. F. Başar (Sad). İstanbul: Âlem Yayıncılık.
- Es-Safûrî, A. (2016). *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabu'n-Nefâis II*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Et-Taberî, E. (2003). *Tefsîru'l-Taberî*. A. Abdulmuhsin (Thk). Riyâd: Dâru'lâlemi'l-İslâmî.
- Et-Tüsterî, A. (2002). *Tefsîru'l-Tüsterî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Güler, Z. (2006). Yunus Emre'nin Nûr-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16 (2), 63-72.
- Hayig R. & Werner B. (2012). *Zazaca Türkçe Sözlük - Türkçe Zazaca Sözcük Listesi*. İstanbul: Tij Yayıncılık.
- İdiz, F. (2014). Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevi'den Örnekler. *EKEV Akademi Dergisi*. 59, 179-200.
- İyâz, K. (2012). *Şifa-i Şerif I*. M. Y. Kandemir (Çev). İstanbul: Tahlil Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2010). Şemâil, İslam Ansiklopedisi içinde (c. 38, 497-500), İstanbul: TDV Yayınları.
- Kastallani. (2015). *Mevahib-i Ledunniyye I*. H. R. Yananlı (Sad). İstanbul: Divan Yayınları.
- Kaya, M. A. (2009). Kâinat Nasıl Yaratılmıştır ve Yaratılış Amacı Nedir? *Sorularla İslamiyet*. Erişim Tarihi: 16.11.2023, <http://m.sorularlailslamiyet.com/index.php?oku=180437>
- Kılıç, M. E. (2009). *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Korkusuz, M. Ş. (2004). *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakır Velileri) I-II*. İstanbul: Kent Yayınları.
- Köksal, M. Â. (2011). *Peygamberler Tarihi I*. Ankara: TDV Yayınları.
- Nürsî, S. (2003). *Mesnevî-i Nûriye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

- Nürsî, S. (2003). *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Özkat, M. (2014). Osmancıklı Paşalı-zâde Abdülkadir Hilmî (Âşık Kadri) ve Mevlûd-ı Cedîd-i Şâh-ı Risâleti. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 12, 135-176.
- Özmen, İ. (2020). *Tasavvuf: Dinsel ve Bilimsel Açıklaması*. İstanbul: Urzeni Yayıncılık.
- Sarı, İ. (2016). *Kur'anda Besinler*. Antalya: Netmedya.
- Selvi, D. (2007). İlk Yaratılan Nûr. *Semerkant Dergisi*, 99.
- Suruç, S. (2012). *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- Topaloğlu, B. (1991). Âmine, *İslam Ansiklopedisi 3* içinde (63-64). İstanbul: TDV Yayınları.
- Uca, İ. H. (2013). *Delil ve Kaynaklarıyla Büyük Kadın İlmihali*. Konya: Kitap Dünyası.
- Uludağ, S. (2007). Nûr, *İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 38, 244). İstanbul: TDV Yayınları.
- Yardım, A. (2002). Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *İslam Ansiklopedisi* içinde (c. 26, 309-310), Ankara: TDV Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1995). *Hak Dini Kur'an Dili 8*. İstanbul: Azim Yayıncılık.
- Yıldırım, A. (2000). *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*. Ankara: TDV.
- Yıldırım, A. (2001). Hadislerde Yaratılış Problemi. *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu* içinde (193-207), Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2006). Mevlid-i Nebî'de Muhammedî Nûr. *Altınoluk Dergisi*. 242, 8.